

Лекція 4. Тема. Діти і родина: Новий час – ХХ ст.

Вибірковий конспект.

Питання

1. Діти в родині. Зміни Нового часу.
 - 1.1. Європейський вимір
 - 1.2. Український контекст
2. Діти і зміни ХХ ст.

1. Діти в родині. Зміни Нового часу.

У класичних дослідженнях французького історика Ф. Арьеса показано, як складалося поняття дитинства протягом історичного розвитку людства і чим воно відрізнялося в різні епохи. Ф. Арьес проаналізував твори живопису, літературні твори, листи людей минулих часів. Він прийшов до висновку, що розвиток суспільного життя, поява нових соціальних інститутів призводить до зміни періодизації людського життя. Так, всередині сім'ї зароджується період раннього дитинства, пов'язаний з "балуванням" малюка. Надалі обов'язок регулярної підготовки дітей до дорослого життя приймає на себе інший соціальний інститут - школа. Таким чином, Арьес прагнув показати історичну тенденцію подовження дитинства за рахунок надстрайвання нового періоду над вже наявними.

Ф. Арьес, досліджуючи вирішення проблеми дитинства в образотворчому мистецтві, прийшов до висновку, що аж до ХІІІ ст. мистецтво не зверталось до дітей, художники навіть не намагалися їх зображати. Швидше за все, ніхто не вважав, що дитина містить в собі людську особистість. Якщо ж у творах мистецтва і з'являлися діти, то вони зображувалися як зменшені дорослі.

Ф. Арьес пише, що спочатку поняття «дитинство» було пов'язане з ідеєю залежності: "Дитинство закінчувалося тоді, коли закінчувалася або

ставала меншою залежністю". Дитинство вважалося періодом, що швидко проходить і малоцінне. Байдужість по відношенню до дитинства, на його думку, було прямим наслідком демографічної ситуації того часу, що вирізнялася високою народжуваністю і великий дитячою смертністю.

Зображення реальних дітей ще довго відсутнє в живопису. Подолання байдужості до дітей відбувається, якщо судити з живопису, не раніше XVII ст., коли вперше на полотнах художників починають з'являтися портретні зображення реальних дітей. Як правило, це були портрети дітей впливових осіб і царствених осіб у дитячому віці. Таким чином, на думку Ф. Арьеса, відкриття дитинства почалося в XIII в., його розвиток можна простежити в історії живопису XIV-XVI ст., **Але очевидність цього відкриття найбільш повно проявляється в кінці XVI і протягом усього XVII століття.**

Диференціація віків людського життя, в тому числі дитинства, на думку Ф. Арьеса, формується під впливом соціальних інститутів, тобто нових форм суспільного життя, породжуваних розвитком суспільства. Так, раннє дитинство вперше з'являється всередині сім'ї, де воно пов'язане зі специфічним спілкуванням - з маленькою дитиною. Дитина для батьків - просто гарненький, кумедний малюк, з яким можна розважатися, із задоволенням грати і при цьому вчити його і виховувати. Така первинна, "сімейна" концепція дитинства.

Розглядаючи наступні концепції дитинства Л. Ф. Обухова зазначає, що розвиток суспільства призвело до подальшого зміни ставлення до дітей. Виникла нова концепція дитинства. Для педагогів XVII в. любов до дітей виражалася вже не в балуванні їх, а в психологічному інтересі до виховання і навчання, що чітко відбилося в педагогічних працях Я. А. Коменського. У XVIII ст. в Західній Європі з'являється концепція раціонального виховання, заснованого на суворій дисципліні, і проникає в сімейне життя у XVIII ст. Увага батьків починають залучати всі сторони дитячого життя. Але функцію організованої підготовки дітей до дорослого життя приймає на себе не сім'я,

а спеціальне громадська інституція - школа, покликана виховувати кваліфікованих працівників і зразкових громадян. Саме школа, на думку Арьеса, вивела дитинство за межі перших 2-4 років материнського, батьківського виховання в сім'ї, і поняття дитинства і отрочтва вже починають пов'язувати зі школою як тієї соціальною структурою, яка була створена суспільством, щоб дати йому необхідну підготовку для соціального життя і професійної діяльності.

2. Український контекст

У суспільстві Лівобережної України кін. 17-18 ст. навіть у середовищі старшини чи заможних верств потенційно кращий догляд малюка не давав йому істотно більших шансів вижити порівняно з простолюдом. Дослідження, подібні до книги Е. Бадінтер, цінні окресленням кола проблем, що виникали у процесі цього догляду: антисанітарія, несистемність годувань, можливе поширення хвороб, перебування на холоді чи спеці, халатність та алкоголізм няньок тощо. Натяки на подібні моменти знаходимо й у джерелах Гетьманщини. Наприклад, у великому стародубському дворі серед слуг Софії Валькевич мешкала 35-річна «кормилиця Наталия, Павлова дочь Тимченкова, больна жолудком» .

У старшинських та інших заможних родинах функції догляду могли виконувати слуги літнього віку, для яких інша (передусім фізична) праця була вже заскладною, як в родині Софії Капніст. Описуючи дитинство, вона згадує стареньку няню, котра опікувалася дівчатками і найменшим братиком, та старого слугу Петрушку, який наглядав за старшими хлопцями .

Якусь частину робіт виконували безпосередньо у межах домогосподарства, тож дитина могла перебувати поруч з матір'ю. Принаймні такі сюжети наявні в європейському живописі XVII–XVIII ст. На цих зображеннях мати щось робить (готує їжу, скубе дичину, пряде), а дитина повзає по підлозі чи грається з тваринами. «Нашим» прикладом подібних візуалізацій може слугувати фрагмент деревориту «Гріхопадіння Адама і Єви»,

вміщеного в «Тріоді пісній» 1627 р. Доки Адам у поті чола скопує поле, його дружина Єва пряде, а біля неї лежить сповите немовля. Однак сільськогосподарський цикл передбачав чимало робіт «у полі» й для жінки, котрі потребували більш ніж одноденної відсутності. Так само було у разі наймитування, сезонних промислів. У джерелах подибуємо й вимоги йти на панщину в інше село (один з таких прикладів наведено у попередньому розділі). То хто ж тоді доглядав малих дітей?

Традиційно у ролі доглядачів називають трохи старших дітей та літніх членів сім'ї, котрі ще чи вже не могли виконувати всіх господарських обов'язків дорослих. Необхідно зауважити, що, попри стійкі уявлення про еталонну родину в «козацькій» Україні як таку, що складалася з трьох-чотирьох поколінь, навіть серед сільського населення Гетьманщини переважала двопоколінна за типологією Ласлетта родина (батьки і діти).

Домінування двопоколінної родини означає, що у більшості випадків за малюками наглядали діти, а не особи літнього віку, причому це вважали прерогативою дівчаток. За дослідженнями О. Ілюхи, у селян Олонецької губернії ХІХ ст. найбільш ранньою гендерною опозицією у найманій праці була нянька/підпасок. Думається, цю тезу можна обережно екстраполювати і на суспільство Гетьманщини, до того ж не тільки на найману працю, а й на родинне життя.

Будучи у 1657 р. в Чигирині у посольстві до Богдана Хмельницького, Конрад Гільдебранд описав побут однієї жінки, яка мешкала з дітьми без чоловіка, дорослих родичів чи наймитів. Імовірно, доки мати пиячила, її найменшу дитину бавили старші: «Добра жінка йшла в день пити, а пізно ввечір приходила до дому й починала шити. В неї було немовлятко [...] Опісля вона собі добре підпивала й лягала спати і спала так міцно, що її дитина кричала яких 3 годин без перерви» .